

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธบาท ราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี เป็นการวิจัยและพัฒนาที่เน้นการปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (PAR) ซึ่งแบ่งการดำเนินการออกเป็น 3 ระยะ คือ 1) การศึกษาสภาพศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร 2) การแสวงหาแนวทางหรือวิธีการในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร และ 3) การพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร โดยมีสาระสำคัญที่จะนำเสนอในบทสรุปประกอบด้วย 5 ประเด็น ดังนี้

1. วัตถุประสงค์การวิจัย
2. วิธีดำเนินการวิจัย
3. สรุปผลการวิจัย
4. อภิปรายผลการวิจัย
5. ข้อเสนอแนะในการวิจัย

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อพัฒนาศักยภาพในการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธบาท ราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ประกอบด้วยวัตถุประสงค์ย่อย 3 ประการ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาสภาพของศักยภาพในการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร
2. เพื่อแสวงหาแนวทางหรือวิธีการพัฒนา และดัชนีชี้วัดความสำเร็จในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร
3. เพื่อศึกษาผลการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยและพัฒนาที่เน้นการปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม โดยแบ่งออกเป็น 3 ระยะต่อเนื่องกัน ได้แก่

ระยะที่ 1 การศึกษาสภาพของศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร โดยผู้วิจัยศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมจากผู้มีส่วนสำคัญในการพัฒนา คือ พระภิกษุสามเณร จำนวน 80 รูป โดยใช้การสัมภาษณ์อย่างมา จำนวน 67 รูป และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม โดยใช้การสัมภาษณ์อย่างมา จำนวน 119 รูป/คน คือ อุบาสก-อุบาสิกา จำนวน 109 คน พระภิกษุผู้ช่วยเจ้าอาวาส จำนวน 6 รูป พระภิกษุผู้เชี่ยวชาญการแสดงธรรม จำนวน 4 รูป เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การศึกษาเอกสาร

แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ และการยืนยัน ทบทวนผลการวิจัยโดยจัดประชุมประชาพิจารณ์ผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

ระยะที่ 2 การแสวงหาแนวทางหรือวิธีการและดัชนีชี้วัดความสำเร็จในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร โดยศึกษาจากตัวแทนผู้มีส่วนสำคัญ คือ พระภิกษุสามเณร จำนวน 29 รูป ตัวแทนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องคือ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส จำนวน 6 รูป พระภิกษุผู้เชี่ยวชาญการแสดงธรรม จำนวน 6 รูป ผู้เชี่ยวชาญการวิจัย จำนวน 2 คน/รูป และ อุบาสก-อุบาสิกา จำนวน 16 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ บันทึกผลการประชุม ระดมความคิดเห็น และบันทึกผลการประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคือ โครงการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร 2 โครงการ ได้แก่ โครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรม และโครงการทดลองแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ระยะที่ 3 การพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร โดยดำเนินการพัฒนาจาก 2 โครงการ คือ 1) โครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมประกอบด้วยผู้มีส่วนสำคัญคือ พระภิกษุสามเณร จำนวน 52 รูป และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญการแสดงธรรมที่เป็นวิทยากรและประเมินทักษะ จำนวน 2 คน และ 2) โครงการทดลองแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร ประกอบด้วยผู้มีส่วนสำคัญ คือ ตัวแทนพระภิกษุสามเณรที่ทดลองแสดงธรรม จำนวน 4 รูป และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 283 คน คือ พระภิกษุสามเณรที่รับฟังการแสดงธรรม จำนวน 87 รูป และอุบาสก-อุบาสิกาที่รับฟังการแสดงธรรม จำนวน 196 คน และพระภิกษุผู้ประสานจัดการนิมนต์พระภิกษุสามเณรไปทดลองแสดงธรรม จำนวน 2 คน

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณใช้สถิติเชิงพรรณนา (descriptive statistics) ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และเปรียบเทียบความก้าวหน้าในการพัฒนาด้วยการหาค่าที (t-test) แบบข้อมูล 2 ชุดที่เกี่ยวข้องกัน (t-dependent) สำหรับข้อมูลเชิงคุณภาพนั้นใช้การวิเคราะห์เนื้อหาและสร้างข้อสรุป (content analysis)

สรุปผลการวิจัย

1. สภาพของศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

1.1 ข้อมูลทั่วไปของพระภิกษุสามเณร พบว่า ส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุ ร้อยละ 52 มีวุฒิการศึกษาแผนกนักธรรมชั้นเอกร้อยละ 61 และมีวุฒิการศึกษาแผนกบาลีส่วนใหญ่เป็นพระมหาเปรียญและสามเณรเปรียญ 6 ขึ้นไป ส่วนวุฒิการศึกษาสายสามัญ ส่วนใหญ่กำลังศึกษาในระดับปริญญาตรีร้อยละ 37.3

ส่วนข้อมูลทั่วไปของอุบา-อุบาสิกา พบว่า ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง ร้อยละ 56.2 และมีอายุมากกว่า 51 ปี ร้อยละ 29.2 ที่ตั้งของที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่อยู่ใน อ.พระพุทธบาทมาก ร้อยละ 84.6 และบริเวณหรือสถานที่ที่มีความเหมาะสมและสะดวกในการฟังธรรมอยู่ภายใน บริเวณวัดพระพุทธบาท ราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ร้อยละ 90.8

1.2 ประสบการณ์ในการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร พบว่า ส่วนใหญ่ไม่เคยทำหน้าที่เป็นผู้แสดงธรรมร้อยละ 56.0 แต่มีความสนใจและต้องการที่จะทำหน้าที่เป็นผู้แสดงธรรมเมื่อมีโอกาและความพร้อมร้อยละ 56.0 เช่นกัน ส่วนผู้ที่เคยทำหน้าที่แสดงธรรมส่วนใหญ่ สถานที่ที่ใช้ในการแสดงธรรมเกิดขึ้นภายในศาสนพิธีหรือพิธีกรรมประจำวันพระ (วันธัมมัสสวนะ) ภายในบริเวณวัดพระพุทธบาท ร้อยละ 26.7 และในการแสดงธรรมแต่ละครั้งพระภิกษุสามเณรเห็นว่าเรื่องที่ตนได้ปฏิบัติในระดับมาก 3 อันดับแรก ได้แก่ เตรียมความพร้อมก่อนแสดงธรรมเสมอทั้งกาย วาจา ใจ และความรู้ ปฏิบัติตามมารยาทในการแสดงธรรมทั้งก่อน ขณะ และหลังอย่างเคร่งครัด และใช้วิธีการแสดงธรรมโดยไม่อ่านจากคัมภีร์ ส่วนประเด็นที่เห็นว่าตนได้ปฏิบัติระดับปานกลางในขณะแสดงธรรม 3 อันดับ ได้แก่ การพูดไม่ให้เครียด มีความสุข สนุกในการฟัง ฟังธรรมแล้วสบายใจเกิดความสุข (สัมปหังสนา) การจงใจให้น้อมรับนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน (สมาทปนา) และการยกนิทานหรือตัวอย่างที่ทันเหตุการณ์ ปัจจุบันประกอบการแสดงธรรมเสมอ

ส่วนประสบการณ์ในการฟังธรรมของอุบาสก-อุบาสิกา พบว่า ส่วนใหญ่ภายในระยะเวลา 6 เดือนที่ผ่านมาเคยฟังธรรมจากการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธบาท ร้อยละ 92.3 และสถานที่ที่ไปฟังธรรมส่วนมากเกิดขึ้นภายในศาสนพิธีหรือพิธีกรรมประจำวันพระ (วันธัมมัสสวนะ) ภายในบริเวณวัดพระพุทธบาท ร้อยละ 79.2 และเมื่อฟังธรรมจากการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธบาทแต่ละครั้งได้เห็นพฤติกรรมในการปฏิบัติตนจากผู้แสดงธรรมในระดับมาก ได้แก่ แสดงให้เห็นว่ามีการกำหนดและเตรียมเนื้อเรื่องที่จะแสดงธรรมไว้ก่อนล่วงหน้าเสมอ มีมารยาทในการแสดงธรรมสำรวมเรียบร้อยตั้งแต่เริ่มต้นจนจบการแสดงธรรมในแต่ละครั้ง และแสดงให้เห็นว่าได้เตรียมความพร้อมทั้งกาย วาจา ใจ และความรู้เป็นอย่างดี เลือกหัวข้อธรรมได้สอดคล้องเหมาะสมกับงานหรือพิธีกรรมนั้นๆ การแสดงธรรมได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง ปลูกใจให้รับธรรมไปปฏิบัติ ไม่เครียดและมีความสุขสนุกสนานในการฟัง และมีการยกนิทานหรือตัวอย่างที่ทันเหตุการณ์ปัจจุบันประกอบการแสดงธรรมสม่ำเสมอ

ส่วนอุบาสก-อุบาสิกาที่ไม่เคยฟังธรรมจากการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธบาทส่วนใหญ่มีความสนใจและต้องการที่จะฟังธรรมจากการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธบาท มากถึงร้อยละ 70.8

1.3 ความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร วัดพระพุทธบาท ราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี พบว่า พระภิกษุสามเณรส่วนใหญ่มีความรู้ความ

เข้าใจในระดับต่ำเกี่ยวกับความรู้เกี่ยวกับการแสดงธรรม หลักและวิธีการแสดงธรรม และ จรรยาบรรณผู้แสดงธรรม ภาพรวมอยู่ในระดับมาก

2. ปัญหาและความต้องการในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุ สามเณรวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

2.1 พระภิกษุสามเณรส่วนใหญ่ระบุปัญหาในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรม ได้แก่ ขาดการฝึกอบรมตามหลักการตลอดจนเทคนิควิธีในการแสดงธรรมที่ถูกต้องและต่อเนื่องจากผู้เชี่ยวชาญ ร้อยละ 66.7 ขาดแคลนพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถในการเผยแผ่ธรรม อย่างแท้จริง ร้อยละ 54.7 ขาดการประเมินผลในการเผยแผ่ธรรม เพื่อปรับปรุงให้เหมาะสมกับ สภาพท้องถิ่นและสังคมปัจจุบัน ร้อยละ 53.3 ขาดการจัดกิจกรรมที่จะส่งเสริมในการแสดงธรรม อย่างทั่วถึง ร้อยละ 46.7 และอื่นๆ สาเหตุทุกข้อรวมกัน ร้อยละ 17.3

ส่วนระดับความต้องการในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุ สามเณร พบว่า พระภิกษุสามเณรส่วนใหญ่มีระดับความต้องการอยู่ในระดับมาก ประเด็นที่ควร นำมาพัฒนาศักยภาพในการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรที่อยู่ในระดับมากที่สุด คือ หลัก และวิธีการแสดงธรรม และประเด็นที่อยู่ในระดับมาก คือ ความรู้เกี่ยวกับการแสดงธรรม และ จรรยาบรรณผู้แสดงธรรม ส่วนวิธีที่ใช้ในการพัฒนาความรู้ ความสามารถ หรือศักยภาพการ แสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธบาท ที่อยู่ในระดับมาก คือ การจัดกิจกรรมส่งเสริม ให้พระภิกษุสามเณรมีโอกาสแสดงธรรมอย่างทั่วถึง และจัดโครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ อย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี และวิธีที่ใช้ในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมที่อยู่ในระดับ ปานกลาง คือ ประเมินการเผยแผ่ธรรมและนำมาปรับปรุงและพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรม อย่างทั่วถึง

2.2 อุบาสก-อุบาสิกาส่วนใหญ่ระบุปัญหาในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรม ได้แก่ ขาดการประเมินผลในการเผยแผ่ธรรมเพื่อปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นและ สังคมปัจจุบัน ร้อยละ 53.8 ขาดการฝึกอบรมตามหลักการตลอดจนเทคนิควิธีในการแสดงธรรม ที่ถูกต้องและต่อเนื่องจากผู้เชี่ยวชาญ ร้อยละ 50.0 ขาดการจัดกิจกรรมที่จะส่งเสริมในการแสดง ธรรมอย่างทั่วถึง ร้อยละ 43.1 ขาดแคลนพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถในการเผยแผ่ธรรม อย่างแท้จริง ร้อยละ 35.4 และอื่นๆ สาเหตุทุกข้อรวมกัน ร้อยละ 6.9

ส่วนระดับความต้องการในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุ สามเณร พบว่า อุบาสก-อุบาสิกาส่วนใหญ่มีระดับความต้องการอยู่ในระดับปานกลาง ประเด็นที่ ควรนำมาพัฒนาศักยภาพในการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรที่อยู่ในระดับมาก คือ ความรู้ เกี่ยวกับการแสดงธรรม และ หลักและวิธีการแสดงธรรม และประเด็นที่อยู่ในระดับปานกลาง คือ จรรยาบรรณผู้แสดงธรรม ส่วนวิธีที่ใช้ในการพัฒนาความรู้ ความสามารถ หรือศักยภาพการ แสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธบาท ที่อยู่ในระดับมาก คือ การจัดกิจกรรมส่งเสริม ให้พระภิกษุสามเณรมีโอกาสแสดงธรรมอย่างทั่วถึง และประเมินการเผยแผ่ธรรม และนำมา

ปรับปรุงและพัฒนาศักยภาพในการแสดงธรรมอย่างทั่วถึง ส่วนวิธีที่ใช้ในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมที่อยู่ในระดับปานกลาง คือ จัดโครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี

2.3 ผลการทำประชาพิจารณ์ ผลการศึกษาสภาพของศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร พบว่า ผู้มีส่วนสำคัญ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้ตรวจสอบและยืนยันผลว่า ตรงกับสภาพที่เป็นจริง พร้อมทั้งยินดีที่จะร่วมมือในการแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาและพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรต่อไป

2. การแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร วัดพระพุทธบาท ราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

แนวทางและวิธีการในการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร ตามที่ผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้ร่วมประชุมระดมความคิดได้เสนอแนวทางโดยจัดทำเป็นโครงการ 2 โครงการ คือ

2.1 โครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร ประกอบด้วยกิจกรรม 3 กิจกรรม คือ กิจกรรมที่ 1 การถวายเป็นความรู้เกี่ยวกับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแสดงธรรม หลักการของการบรรยายธรรม เทคนิคและวิธีการแสดงธรรมในงานพิธีต่าง ๆ กิจกรรมที่ 2 การฝึกภาคปฏิบัติ เป็นกิจกรรมที่จะมุ่งเน้นให้พระภิกษุสามเณรมีความสามารถในการแสดงธรรมที่ถูกต้องตามหลักวิชาการเทศนา โดยเป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน สามารถนำไปปรับใช้ในแสดงธรรมของคนโดยมีผู้เชี่ยวชาญที่เป็นวิทยากรวิพากษ์และผู้ประเมินผลของการแสดงธรรม

2.2 โครงการทดลองแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร คือ ในการทดลองแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร ครั้งนี้เนื้อหาในการแสดงธรรมถูกกำหนดโดยผู้ทดลองแสดงธรรมให้สอดคล้องและเหมาะสมกับพิธีกรรมนั้น ๆ มีการกำหนดกิจกรรมตามตารางกำหนดการ โดยพระภิกษุสามเณรที่ทดลองแสดงธรรมในวันพระที่กำหนด วันละ 1 รูป โดยแสดงธรรมในขณะใส่บาตรพระจนกระทั่งพระฉันท์ภัตตาหารเช้าเสร็จ และแสดงธรรมในงานฌาปนกิจศพ ณ ศาลาประชานารถ โดยแสดงธรรมแก่ผู้มาร่วมงานฌาปนกิจศพ รวมการแสดงธรรมทั้งสิ้นจำนวน 4 ครั้ง

3. ผลการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรตามแนวทางและวิธีการพัฒนาที่ได้จากการแสวงหาร่วมกันของผู้มีส่วนสำคัญ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง มีดังนี้

3.1 โครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร

3.1.1 พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับการแสดงธรรม หลักการและวิธีการแสดงธรรม จรรยาบรรณผู้แสดงธรรม ทั้ง 3 ด้าน หลังการฝึกอบรมร้อยละ

82.8 และมีค่าความรู้เพิ่มขึ้นร้อยละ 24.97 ซึ่งสูงกว่าเกณฑ์ที่กำหนดไว้พระภิกษุสามเณรมีความรู้หลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

3.1.2 พระภิกษุสามเณร มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักและวิธีการแสดงธรรมหลังการฝึกอบรมแตกต่างจากก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นไปตามดัชนีชี้วัดความสำเร็จที่กำหนดไว้

3.1.3 พระภิกษุสามเณร มีเจตคติที่ดีต่อการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมและต่อโครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมอยู่ในระดับมาก

3.2 โครงการทดลองแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร

3.2.1 พระภิกษุสามเณรที่รับฟังการแสดงธรรมประเมินศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรที่ทดลองแสดงธรรมตามแผนกำหนดการทุกด้านอยู่ในระดับมากและภาพรวมอยู่ในระดับมากเช่นกัน

3.2.2 อุบาสก-อุบาสิกาที่รับฟังการแสดงธรรมประเมินศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรที่ทดลองแสดงธรรมตามแผนกำหนดการทุกด้านอยู่ในระดับมากและภาพรวมอยู่ในระดับมากเช่นกัน

อภิปรายผลการวิจัย

การพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี มีผลการวิจัยที่นำมาอภิปรายผลได้ ดังนี้

1. สภาพของศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร วัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

จากการศึกษาสภาพศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร พบว่าประสบการณ์ในการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธรบาทส่วนใหญ่ไม่เคยทำหน้าที่เป็นผู้แสดงธรรม ซึ่งสถานที่ที่ใช้ในการแสดงธรรมส่วนใหญ่อยู่ภายในบริเวณวัดพระพุทธรบาท โดยเฉพาะในวันธรรมสวนะ (วันพระ) แต่จะมีแสดงธรรมนอกบริเวณวัด คือ แสดงธรรมที่หน่วยงานราชการ เอกชน ชมรมต่างๆ และงานฌาปนสถาน ที่มีผู้มานิมนต์ตามโอกาสต่างๆ ส่วนผู้ที่ไม่เคยทำหน้าที่เป็นผู้แสดงธรรม มีความสนใจและต้องการทำหน้าที่เป็นผู้แสดงธรรมเมื่อมีโอกาส

โดยผู้ที่แสดงธรรม เมื่อทำหน้าที่เป็นผู้แสดงธรรม มีการปฏิบัติตนในขณะแสดงธรรม โดยการเตรียมความพร้อมก่อนแสดงธรรมเสมอ ทั้งกาย วาจา ใจ และความรู้ สอดคล้องกับพระธรรมกถึกวงศ์ (2550, หน้า 31-54) กล่าวไว้ว่า ความพร้อมนั้นอาจแยกแยะรายละเอียดได้ 4 ประการคือ กายพร้อม วาจาพร้อม ใจพร้อม และความรู้พร้อม และยังสอดคล้องกับหลักการและวิธีการแสดงธรรม (พระมหาประสิทธิ์ พุทธิมรรสิ, 2544, หน้า 12) ที่กล่าวไว้ว่า อย่าแสดงธรรมโดยไม่เตรียมตัว การเตรียมตัวคือเรียนรู้และฝึกปฏิบัติให้ถูกต้องตามจรรยาวัจนักแสดง

ธรรมทุกประการ มีการปฏิบัติตนตามมารยาทในการแสดงธรรมทั้งก่อน ขณะ และหลังอย่างเคร่งครัด ซึ่งสอดคล้องกับหลักการและวิธีการแสดงธรรม (พระมหาประสิทธิ์ พุรหมุรสี, 2544, หน้า 16-18) เกี่ยวกับมารยาทในการแสดงธรรมซึ่งมีทั้งมารยาทก่อนแสดงธรรม มารยาทขณะแสดงธรรม และมารยาทเมื่อแสดงธรรมจบแล้ว โดยเมื่อแสดงธรรมจะใช้วิธีการแสดงธรรมโดยไม่อ่านจากคัมภีร์ ยังสอดคล้องกับองค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร (พระมหาประสิทธิ์ พุรหมุรสี, 2544, หน้า 19-20) กล่าวถึงวิธีเผยแผ่สำหรับนักเผยแผ่ที่สามารถกระทำได้คือการปาฐกถา ไม่ต้องอ่านคัมภีร์ แต่พระภิกษุสามเณรยังไม่มีคามพึงพอใจต่อดัชนีภาพการแสดงธรรมของตนเองที่ไม่เป็นไปตามลักษณะของการแสดงธรรมที่ดี คือ การพูดไม่ให้เครียด มีความสุข สนุกสนานในการฟังธรรม (สัมปหังสนา) การจงใจให้น้อมรับนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตรประจำวัน (สมาทปนา) และการยกนิทานหรือตัวอย่างที่ทันเหตุการณ์ปัจจุบันประกอบการแสดงธรรม ซึ่งสอดคล้องกับ ปฐมสมโพธิ (พระมหาสัญญา ปญญาวิจิตโต (โปรงใจ), 2543, หน้า 140) ที่กล่าวว่าลักษณะการแสดงธรรมที่ดีที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนคฤหัสถ์ประกอบต้องประกอบด้วยอาการวิธี 4 สถานคือ การแสดงธรรมแจ่มแจ้ง แสดงซึ่งกรรมอันมีโทษควรละเสียและกรรมไม่มีโทษควรประกอบให้ผู้ฟังเห็นด้วยดีดังกระทำในที่เฉพาะหน้า (สันทัสสนา) การจงใจ ชักชวนให้ผู้ฟังถือเอาด้วยดีโดยเป็นกิจควรละเสีย และควรประพฤติเป็นต้น (สมาทปนา) การแสดงธรรมที่กล่าวกล้า ให้ผู้ฟังกล้าหาญขึ้นด้วยดีในที่จ่มละเสียและจะเจริญเป็นต้น (สมุตเตสนา) และการแสดงธรรมด้วยความ ร่าเริง พรรณนาคุณแห่งความมละเสียและความเจริญนั้นให้ผู้ฟังรื่นเริงบันเทิงใจ (สัมปหังสนา) และยังสอดคล้องกับเตล คาร์เนกี (2543, หน้า 247) ได้กล่าวไว้ว่าหลักชัยที่สำคัญในการพูดมี 4 หลักชัย ได้แก่ ทำให้บางอย่างแจ่มแจ้ง ทำให้ประทับใจและเชื่อ ทำให้ปฏิบัติตาม และทำให้สนุกสนาน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ นกตล เจนอักษร (2526, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาวิธีสอนของพระพุทธเจ้า พบว่า หลักธรรมเกี่ยวกับการสอน พุทธศาสนาเน้นความแตกต่างของผู้เรียนในด้านลักษณะพื้นฐานทางพฤติกรรมและความแตกต่างทางวุฒิปัญญา ผู้สอนจะต้องสังเกตให้ทราบถึงนัยสำคัญทั้งสองนี้ของผู้เรียน ลักษณะพื้นฐานทางพฤติกรรมและความแตกต่างทางวุฒิปัญญา ผู้สอนจะต้องสังเกตให้ทราบถึงนัยสำคัญทั้งสองนี้ของผู้เรียน คือ ผู้เรียนที่สามารถรับรู้และเรียนรู้ได้เพียงเมื่อยกหัวข้อขึ้นแสดง ผู้เรียนที่สามารถรับรู้และเรียนรู้ได้เมื่อได้อธิบายความแห่งหัวข้อนั้นแล้ว ผู้เรียนที่พอแนะนำสั่งสอนได้ และผู้เรียนที่ลำบากในการแนะนำสั่งสอนเมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว ผู้สอนจะต้องตั้งใจทำการสอนตามหลักเกณฑ์ของผู้แสดงธรรมซึ่งเรียกว่าธรรมเทศธรรม ซึ่งแบ่งออกเป็นห้าประการคือ สอนถูกลำดับขั้นตอน ขยายความสำคัญให้เข้าใจได้ มีใจเมตตา ไม่เพ่งเล็งอมิสลินจ้าง และสอนโดยความสำรวม

ส่วนอุบาสก-อุบาสิกา ส่วนใหญ่เคยรับฟังการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรภายในบริเวณวัดพระพุทธบาทโดยเฉพาะในวันธรรมะสวนะ (วันพระ) แต่ถ้าไม่เคยก็มีความสนใจที่จะรับฟังการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของพระภิกษุ

สามเณรผู้ที่ไม่เคยทำหน้าที่แสดงธรรมก็คือต้องการทำหน้าที่เป็นผู้แสดงธรรมเมื่อโอกาสเช่นกัน โดยอุบาสก-อุบาสิกาที่เคยรับฟังการแสดงธรรมมีความพึงพอใจต่อศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร ในขณะที่แสดงธรรมได้เห็นการปฏิบัติตนของผู้แสดงธรรมคือ มีการกำหนดและเตรียมเนื้อเรื่องที่จะแสดงธรรมไว้ล่วงหน้า มีมารยาทในการแสดงธรรมสำรวมเรียบร้อยตั้งแต่ต้นจนจบการแสดงธรรม และมีความพร้อมในการแสดงธรรมทั้งกาย วาจา ใจ และความรู้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ อุบาสก-อุบาสิกา ยังเห็นว่าในขณะที่แสดงธรรมผู้ทำหน้าที่แสดงธรรมได้มีการเลือกหัวข้อธรรมที่สอดคล้องเหมาะสมกับงานหรือพิธีกรรมนั้นๆ มีการแสดงธรรมที่ชัดเจน แจ่มแจ้ง ปลุกใจให้รับธรรมไปปฏิบัติ และยังมีการยกนิทานหรือตัวอย่างที่ทันเหตุการณ์ปัจจุบัน ประกอบการแสดงธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสนธิ์ สนธิกิจโร (2544, หน้า 61-62) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พบว่า ลักษณะการเผยแผ่ธรรมของพระมหากัจจายนเถระจะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จต้องอาศัยคุณลักษณะซึ่งเรียกว่าลีลาในการสอนหรือการเผยแผ่จะดำเนินไปในแนวทาง 4 ประการคือ สัททิสสนา หมายถึง การอธิบายให้เห็นชัดแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตา สมาทปนา หมายถึง การชักจูงให้เห็นจริงด้วยชวนให้คล้อยตามจนต้องยอมรับไปปฏิบัติ สมุตเตชนา หมายถึง การอธิบายเข้าใจให้แจ่มแจ้ง บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข่งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นย่อห่อต่อความเหนื่อยยาก และล้มปหังสนา หมายถึง การชะโลมใจให้ชุ่มชื้น ร่าเริง เบิกบานฟังไม่เบื่อและเปี่ยมล้นไปด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ และยังสอดคล้องกับ และสอดคล้องกับลักษณะการพูดที่ดีตามแนวพุทธ (พระมหาประสิทธิ์ พุทธิมูรติ, 2544, หน้า 166-167) วิชาการเทศนา กล่าวถึงการพูดที่ดีตามหลักการของอริสโตเติลว่ามีเป้าหมาย 3 ประการคือ การพูดทุกครั้งต้องถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดไปยังผู้ฟังอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน รู้จักผู้ฟังต้องศึกษาวิเคราะห์อย่างรอบคอบเตรียมเรื่องให้เหมาะกับผู้ฟัง และรู้หลักการพูดว่าต้องแสดงจุดมุ่งหมายในเรื่องที่พูดให้ชัดเจน ยกอุทาหรณ์ให้ผู้ฟังติดตามและเกิดความรู้สึกคล้อยตามเพื่อนำไปปฏิบัติ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับพื้นฐานของผู้ฟังตามหลักวิชาการพูดสมัยใหม่ (พิเนตร น้อยพุทธา, 2538, หน้า 60-64) ที่กล่าวว่าสิ่งที่ผู้พูดจะต้องศึกษาคือ พูดในโอกาสใด เมื่อทราบลักษณะและจุดประสงค์ของงานก็เตรียมการพูดให้เหมาะสมกับงานนั้น

2. แนวทางการพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

แนวทางการพัฒนาศักยภาพที่ได้จากการประชุมระดมความคิดเห็น และประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ตัวแทนผู้มีส่วนสำคัญ คือ พระภิกษุสามเณร และตัวแทนผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง คือ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ผู้เชี่ยวชาญการแสดงธรรม อุบาสก-อุบาสิกา ผู้เชี่ยวชาญการวิจัย ได้ร่วมกันเสนอแนะแนวทาง 2 แนวทาง คือ

2.1 โครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร ประกอบด้วย 3 กิจกรรม คือ กิจกรรมที่ 1 การถวายเป็นความรู้เกี่ยวกับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแสดงธรรม หลักการของการบรรยายธรรม เทคนิคและวิธีการแสดงธรรมในงานพิธีต่างๆ กิจกรรมที่ 2 การฝึกภาคปฏิบัติ เป็นกิจกรรมที่จะมุ่งเน้นให้พระภิกษุสามเณรมีความสามารถในการแสดงธรรมที่ถูกต้องตามหลักวิชาการเทศนา โดยเป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน สามารถนำไปปรับใช้ในแสดงธรรมของตนโดยมีผู้เชี่ยวชาญที่เป็นวิทยากรวิพากษ์และผู้ประเมินผลของการทดลองแสดงธรรมมุ่งเน้นพัฒนาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้เกี่ยวกับการแสดงธรรม หลักและวิธีการแสดงธรรม จรรยาบรรณผู้แสดงธรรมตามหลักวิชาการเทศนาตามแนวทางการพัฒนาที่ได้มีผู้ทำงานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาบุคลากรโดยการฝึกอบรมในหลายด้าน เช่น นฤชิต บุญจิตร (2547, หน้า 163) ทำเรื่องการพัฒนาครูด้านการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ทำให้ครูมีความรู้ ความเข้าใจในการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญตามแนวนโยบายการปฏิรูปการเรียนรู้ และงานวิจัยของวลี ศรีพิมาย (2548, หน้า 157) ที่เรื่องการพัฒนาบุคลากรเกี่ยวกับการใช้ระบบสารสนเทศเพื่อการปฏิบัติงานในกลุ่มนโยบายและแผน มีผลคือ บุคลากรได้รับการพัฒนาด้านความรู้ มีทักษะในการปฏิบัติงานและมีความสามารถเพิ่มขึ้น

2.2 โครงการทดลองแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร เป็นการให้พระภิกษุสามเณรได้ทดลองแสดงธรรมในวันธรรมะสวนะ (วันพระ) ภายในศาลาอบรมพระสงฆ์เฉลิมพระเกียรติที่กำหนด วันละ 1 รูป โดยแสดงธรรมในขณะที่สวดมนต์พระเจดีย์ทั้งพระรัตนโกสินทร์เข้าเสร็จและแสดงธรรมในงานฌาปนกิจศพ ณ ศาลาประชานารถ โดยแสดงธรรมแก่ผู้มาร่วมงานฌาปนกิจศพ รวมการแสดงธรรมทั้งสิ้นจำนวน 4 ครั้ง ซึ่งเป็นการติดตามผลจากโครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้พระภิกษุสามเณรและอุบาสก-อุบาสิกาที่รับฟังการแสดงธรรมในวันธรรมะสวนะ (วันพระ) ได้ร่วมประเมินศักยภาพในการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรในสถานการณ์จริง ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรในงานวิจัยของสุชาติ ลดาวัลย์ (2526, บทคัดย่อ) ทำวิจัยเกี่ยวกับการเปรียบเทียบผลการสอนวิทยาศาสตร์โดยการปฏิบัติการกับการปฏิบัติ การโดยกำหนดและหมุนเวียนหน้าที่ของสมาชิกในด้านทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เจตคติเชิงวิทยาศาสตร์และความสนใจทางวิทยาศาสตร์ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนมหาวิทยาลัยนวมินทราชูทิศวัดมหาสารคามพบว่า นักเรียนกลุ่มที่เรียนปฏิบัติการ และนักเรียนกลุ่มที่เรียนปฏิบัติโดยกำหนดและหมุนเวียนหน้าที่ของสมาชิก เมื่อสิ้นสุดการทดลองแล้วมีคะแนนเฉลี่ยด้านทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เจตคติเชิงวิทยาศาสตร์ และความสนใจทางวิทยาศาสตร์ แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ และนักเรียนกลุ่มที่เรียนปฏิบัติการโดยกำหนดและหมุนเวียนหน้าที่ของสมาชิกมีคะแนนหลังการทดลองและคะแนนก่อนการทดลองในด้านทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เจตคติเชิงวิทยาศาสตร์ และความสนใจทางวิทยาศาสตร์แตกต่างกันอย่างไม่มี

นัยสำคัญทางสถิติ ส่วนนักเรียนกลุ่มที่เรียนปฏิบัติการมีคะแนนหลังการทดลองและคะแนนก่อนการทดลองในด้านเจตคติเชิงวิทยาศาสตร์ และความสนใจทางวิทยาศาสตร์ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แต่มีคะแนนในด้านทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ผลการวิจัยครั้งนี้อาจเป็นเครื่องชี้ให้ครูสอนวิทยาศาสตร์ได้เลือกใช้วิธีสอนแบบใดแบบหนึ่งตามความเหมาะสม ทั้งนี้อาจขึ้นอยู่กับองค์ประกอบอื่นๆ อีกเช่นความพร้อมของครูผู้สอน ความพร้อมด้านวัสดุอุปกรณ์และนโยบายของโรงเรียน เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามครูวิทยาศาสตร์ จะใช้การสอนปฏิบัติการโดยกำหนดและหมุนเวียนหน้าที่ของสมาชิกจะต้องพิจารณาพฤติกรรมของครูหลายอย่าง ที่มีผลหนุนเหนี่ยวหรือขัดขวางการพัฒนาเจตคติเชิงวิทยาศาสตร์และความสนใจทางวิทยาศาสตร์ด้วย เช่น การควบคุมอย่างใกล้ชิดของครู การใช้คำชมเชยหรือตำหนิ การสั่งสอนของครูและความคาดหวังของครู เป็นต้น และสอดคล้องกับการวิจัยของสัมภาษ รอดสาย (2545, หน้า 70) ที่ทำวิจัยเรื่องการพัฒนาความรู้ เจตคติ และพฤติกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผ่านกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 พบว่า นักเรียนมีความรู้ มีเจตคติในสิ่งแวดล้อมและพฤติกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับดี

3. การพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร

3.1 โครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร พบว่า พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการแสดงธรรม หลักและวิธีการแสดงธรรม และจรรยาบรรณผู้แสดงธรรมถึงร้อยละ 82.8 และมีความรู้หลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้ และมีเจตคติต่อการฝึกอบรมอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของนฤชิต บุญจิตร (2547, หน้า 162) ที่ทำวิจัยและพัฒนาบุคลากรโดยอาศัยการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ และมีผลการวิจัยโดยสรุปว่า บุคลากรผู้เข้ารับการอบรมมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่ทำการฝึกอบรมเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 70 และมีความรู้หลังการฝึกอบรมมากกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และสอดคล้องกับงานวิจัยของวลี ศรีพิมาย (2548, หน้า 157) ที่ทำการพัฒนาบุคลากรเกี่ยวกับการใช้สารสนเทศ เพื่อปฏิบัติงานในกลุ่มนโยบายและแผนโดยใช้กลยุทธ์ในการพัฒนา คือ การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ พบว่าก่อนการพัฒนากลุ่มเป้าหมายขาดความรู้ ทักษะในการปฏิบัติงาน เมื่อผ่านกระบวนการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการแล้วกลุ่มเป้าหมายมีความรู้ มีทักษะในการปฏิบัติงานเป็นอย่างดี เพราะการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเป็นวิธีการพัฒนาบุคลากรได้เป็นอย่างดี แสดงให้เห็นว่าจากการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรในครั้งนี้ทำให้พระภิกษุสามเณร วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหารได้รับการพัฒนาด้านความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการแสดงธรรม หลักและวิธีการแสดงธรรม จรรยาบรรณผู้แสดงธรรม มีทักษะการแสดงธรรมที่ถูกต้องตามหลักวิชาการเทศนา และเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของโครงการ

3.2 โครงการทดลองแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณร พบว่า พระภิกษุสามเณรที่รับฟังการแสดงธรรมประเมินศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรที่ทดลองแสดงธรรมโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และอุบาสก-อุบาสิกาที่รับฟังการแสดงธรรมประเมินศักยภาพการแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรที่ทดลองแสดงธรรมโดยภาพรวมอยู่ในระดับมากเช่นกัน สอดคล้องกับการวิจัยของถนอมจิตร อวงพิพัฒน์ (2546, หน้า 92) ที่ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยโครงการเรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 พบว่านักเรียนมีผลการเรียนเป็นไปตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้ และนักเรียนมีความพึงพอใจในระดับมาก และสอดคล้องกับการวิจัยของเกรียงไกร ใจสุข (2530, บทคัดย่อ) ที่ทำวิจัยเรื่องผลการศึกษาทดลองปรากฏว่า ชุดการสอนที่สร้างขึ้น มีประสิทธิภาพเท่ากับ 83.85/82.77 2. คะแนนการทดลองหลังเรียนสูงกว่าคะแนนการทดสอบก่อนเรียน คะแนนเฉลี่ยความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อชุดการสอนเท่ากับ 4.27 ซึ่งอยู่ในเกณฑ์เหมาะสมมาก ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ชุดการสอนนี้มีประสิทธิภาพ 83.85/82.77 ซึ่งมีประสิทธิภาพตามเกณฑ์มาตรฐาน 80/80 ที่ตั้งไว้ ควรนำชุดการสอนนี้ไปสอนกับกลุ่มตัวอย่างอื่นหรือโรงเรียนอื่นๆ ต่อไป แต่ควรปรับปรุงชุดการสอนนี้ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของโรงเรียนหรือกลุ่มตัวอย่าง และควรมีการทดลองสอนหาประสิทธิภาพเป็นระยะๆ รวมทั้งปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการเรียนการสอนหรือสื่อการเรียนการสอน และปรับปรุงแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเพื่อให้เหมาะสมกับเหตุการณ์และความก้าวหน้าของนวัตกรรมและเทคโนโลยีทางการศึกษา ควรมีการสร้างชุดการสอนในวิชาสังคมศึกษาในระดับชั้นต่างๆ และในเรื่องที่เห็นว่าเหมาะต่อการนำมาสร้างชุดการสอน รวมทั้งการสร้างชุดการสอนในรายวิชาอื่นๆ ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ควรมีการนำชุดการสอนนี้ไปทดลองสอนเปรียบเทียบกับการสอนวิธีอื่นๆ เพื่อจะทราบผลว่าการสอนวิธีใดจะทำให้นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่ากัน ควรมีการศึกษาความคงทนในการเรียนรู้ของนักเรียนที่เรียนโดยใช้ชุดการสอนรวมทั้งศึกษาเปรียบเทียบความคงทนในการเรียนรู้ของนักเรียน ระหว่างการเรียนโดยใช้ชุดการสอนกับการเรียนโดยวิธีอื่นๆ 5. ประสิทธิภาพของชุดการสอนตามเกณฑ์มาตรฐาน 80/80 นี้ขึ้นอยู่กับร้อยละเฉลี่ยของคะแนนแบบฝึกหัดและร้อยละเฉลี่ยของคะแนนการทดสอบหลังเรียน ที่นักเรียนทั้งหมดทำได้ ดังนั้นแบบฝึกหัดจะต้องวัดให้ครอบคลุมเนื้อหาและมีเกณฑ์ในการให้คะแนนที่ดี มีความเป็นปรนัยสูงในส่วนของแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนนั้น ควรจะเป็นแบบทดสอบที่มีค่าความเชื่อมั่นสูง มีความเที่ยงตรงในการวัด

ข้อเสนอแนะ

จากการดำเนินการวิจัย เรื่อง การพัฒนาศักยภาพการใช้สื่อการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ของพระภิกษุสามเณร วัดพระพุทธรบาท ราชวรมหาวิหาร อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี มีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการนำผลวิจัยไปใช้

การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรื่องการพัฒนาศักยภาพ การแสดงธรรมของพระภิกษุสามเณรวัดพระพุทธรบาท ราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรีครั้งนี้ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาบุคลากรสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจากข้อค้นพบหรือผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า เป็นรูปแบบที่เหมาะสม คือ การใช้ทักษะเฉพาะตัว เข้ามาเกี่ยวข้องและการจัดกิจกรรมตามโครงการทั้ง 2 โครงการ ซึ่งเหมาะกับการพัฒนา บุคลากรสงฆ์ของวัดพระพุทธรบาท ราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรีที่ทำหน้าแสดงธรรมสั่งสอน และเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชนในโอกาสต่างๆ เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับ พระภิกษุสามเณร และอุบาสก-อุบาสิกา ทั้งนี้เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่เกิดจากความร่วมมือของผู้มีส่วน สำคัญคือพระภิกษุสามเณร และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง คือ อุบาสก-อุบาสิกา และผู้เชี่ยวชาญการ แสดงธรรม เพื่อพัฒนาให้พระภิกษุสามเณรเป็นบุคลากรที่มีศักยภาพในการแสดงธรรม ดังนั้นจึง สามารถนำรูปแบบการวิจัยและพัฒนานี้ไปใช้เป็นตัวอย่งในการพัฒนาบุคลากรที่ทำงานในส่วน อื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาบุคลากรสงฆ์ของวัด หรือพัฒนาบุคลากรของหน่วยงานต่างๆ ได้ นอกจากนี้การพัฒนาที่อาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย คือ ผู้มีส่วนสำคัญ และผู้มีส่วน เกี่ยวข้องทำให้สะท้อนสภาพของปัญหาที่เป็นจริง ลงมือช่วยกันแสวงหาแนวทางหรือวิธีการใน การแก้ไขปัญหา ตัดสินชีวิตความสำเร็จ และร่วมกันพัฒนา เพื่อแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงตามดัชนีชี้วัด ที่กำหนดไว้ เพราะปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง ปัญหานั้นไม่ใช่ปัญหา ของผู้บริหารเท่านั้น แต่เป็นปัญหาที่ทุกคนในหน่วยงาน หรือในองค์กรนั้น รวมทั้งผู้มีส่วนได้ เสีย (stakeholder) หรือ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะต้องตระหนักถึงสภาพของปัญหาแล้ว ร่วมกันหาทางแก้ไข พร้อมทั้งพัฒนาไปด้วยกัน

2. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่ผู้วิจัยเป็นเพียง ผู้เฝ้าดูปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เป็นผู้กำหนดบทบาทหรือแนวทางการพัฒนาด้วยตัวเอง แต่ผู้วิจัยต้องทำหน้าที่เป็นผู้ศึกษาสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันแล้วนำเสนอสภาพข้อค้นพบ แก่ผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อได้รับทราบและตัดสินใจร่วมกันว่าควรดำเนินการอย่างไร ซึ่งในการดำเนินการนั้น ผู้วิจัยเป็นผู้สนับสนุนผู้มีส่วนสำคัญ คือ พระภิกษุสามเณร และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง คือ พระผู้ประสานงาน พระภิกษุผู้เชี่ยวชาญการแสดงธรรม และอุบาสก-อุบาสิกา รวมทั้งผู้เชี่ยวชาญ ทางด้านการวิจัยและการประเมินผล จะต้องช่วยกันคิดหาแนวทางแก้ไข แสวงหาดัชนี ชีวัดความสำเร็จว่าเป็นอย่างไร และต้องแก้ไขตามแนวทางด้วยกันทุกฝ่าย

ดังนั้น ผู้ที่ทำการวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติเป็นนักประสานสัมพันธ์ให้ความสำคัญกับความเห็นของทุกฝ่ายในการพัฒนาเพื่อให้บุคคลทุกฝ่ายมีความสามัคคีสามารถทำงานการพัฒนาได้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีการสรุปบทเรียนร่วมกัน

3. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการทำวิจัยต่อไป

การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมครั้งนี้เป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในการพัฒนาบุคลากรของวัดเพื่อส่งเสริมให้เกิดความมั่นใจในศักยภาพการแสดงธรรม และสามารถแสดงธรรมให้ถูกต้องตามหลักวิชาการเทศนาได้อย่างเต็มความสามารถ นอกจากนี้ควรนำความคิดเห็นเกี่ยวกับความพึงพอใจและความต้องการในการฟังธรรมของอุบาสก-อุบาสิกามาทำการวิจัยเพื่อติดตามผลเกี่ยวกับธรรมที่ได้ฟังแล้วนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันและการปฏิบัติจริงได้มากขึ้นเพียงใด